

В. Н. ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук

ВИСТУП
перед юридичною громадськістю України
у зв'язку з виходом у світ першого тому
«Енциклопедії міжнародного права» в трьох томах

В першому кварталі 2015 р. побачив світ перший том «Енциклопедії міжнародного права» в трьох томах, підготовлений в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Концепція даної Енциклопедії та її здійснення в першому томі є спробою в аналітичному та синтезованому вигляді відобразити знання про основні категорії міжнародного права в їх діалектичному взаємозв'язку. Поряд з цим, в ній даються відомості про головних представників доктрини міжнародного права багатьох країн, які представляли її в різні історичні епохи і які вплинули на становлення та розвиток міжнародного права.

Цим самим дана концепція представляє міжнародне право в еволюційному русі, який, звичайно, не виключає змін революційного характеру, що мали місце в певні історичні епохи, демонструючи ту істину, що все у світі змінюється та нічого незмінного в ньому не існує. Це стосується й нинішньої епохи, що настала після розпаду СРСР, і яка характеризується глибокою кризою міжнародних відносин, в якій віддзеркалюється стан сучасних держави і суспільства як таких. В кризовому стані перебувають сьогодні міжнародне співтовариство, міжнародний правопорядок та його складова – міжнародне право, нагадуючи кризу, що виникла напередодні Другої світової війни.

Основу методології даної Енциклопедії складає концепція конфлікту цивілізацій, яка виходить за межі класових, расових та інших підходів і теорій до пояснення протистояння між собою держав, що часто є безкомпромісною боротьбою їх народів за виживання на землі. В сучасному вигляді вона складається, перш за все, хоча й не тільки, з концепції відповіді на виклик А. Дж. Тойнбі та концепції зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона. Цей підхід, на наш погляд, дає можливість більш глибоко та всебічно зрозуміти причини кризового стану міжнародних відносин та міжнародного права як в сучасний період, так і в попередні епохи, і побачити шляхи до її подолання в наш час.

Дана Енциклопедія виходить також з критичного осмислення сучасних міжнародно-правових теорій, які значною мірою є вираженням неоліберальної парадигми буття людей, народів та держав, яка охоплює міжнародні відносини та їх регулювання на основі міжнародного права. Нині ця парадигма переживає найглибшу за всю свою історію кризу, і тому світ стоїть на порозі величезних соціальних змін, які мають надати суспільним відносинам більш справедливий характер. Необхідно, однак, щоб ці зміни відбувалися без крайніх потрясінь, зберігаючи мир. Міжнародне право, яке має потужні якості у сфері підтримання мирних відносин між державами, може сприяти досягненню цієї мети, за умови відновлення у світі балансу сил, що поступово відбувається в даний час, даючи народам реальну надію на збереження миру на землі.

Такий підхід до розробки Енциклопедії дає можливість усвідомити серйозні небезпеки, з якими зіткаються народи світу, включаючи український народ, що має сприяти їх супротиву силам, які намагаються зіткнути їх між собою в своїх егоїстичних цілях, що видаються за інтереси самих народів. Червоною ниткою в Енциклопедії проходить теза про відсутність альтернативи сучасному міжнародному праву, якщо такою не вважати третю світову війну. Міжнародне право може виконати свою стабілізуючу роль, за умови, що народи не будуть пасивними спостерігачами своєї судьби, яка перебуває в крайній небезпеці.

Особливістю концепції даної Енциклопедії є представлення в ній міжнародно-правової практики України, починаючи з часів існування Київської Русі і до нинішнього часу, коли Україна функціонує як незалежна держава, характеризуючи її безпосередню належність до міжнародного співтовариства. Значна увага при цьому приділена розвитку вітчизняної науки міжнародного права, яка в сучасному вимірі почала свій рух у другий половині XIX століття. Саме в цей час міжнародні відносини набули глобалізованого характеру, що призвело до виникнення міжнародного співтовариства, в якому перевага належала універсальним підходам, і держави вже мали справу з глобальними проблемами та викликами. Криза ліберальної економіки розпочалася наприкінці XIX – на початку XX століть, охопивши найбільш розвинуті країни, і по суті, ніколи вже не припинялася, результатом чого й стали дві світові війни, які потрясли основи всього міжнародного співтовариства держав. Вітчизняна наука міжнародного права, яка розвивалася в цих складних умовах, має блискучу плеяду видатних діячів, спадщиною яких ми по праву можемо не лише пишатися, але й належним чином використовувати їх методологічне надбання для з'ясування сучасних міжнародно-правових проблем. Певною мірою це знайшло втілення у відповідних категоріях міжнародного права, представлених в Енциклопедії.

Так, зокрема, було використано плідні ідеї природно-історичної школи права В. М. Корецького, що відрізняється високим рівнем об'єктивності. Це вкрай важливо для сучасної епохи, в якій відбувається небачене досі прискорення темпу та ритму життя людей і функціонування суспільств. Це призводить до розчленування людської свідомості. Світ стає дедалі більш хаотичним і некерованим. Звідси й досягнення наукою об'єктивності і точності набуває все більш складного і проблематичного характеру, навіть психологічно перетворюючись нерідко в формальне соціальне завдання або просто мрію.

Методологію В. М. Корецького, яка знайшла втілення в ряді основоположних категорій Енциклопедії, можна охарактеризувати в поняттях природно-історичного підходу, в якому правовідносини розглядаються в контексті закономірностей суспільно-політичного розвитку держав як об'єктивних чинників визначення сутності та форми правових норм в процесі їх еволюції та зміни. Цей підхід належить до соціологічного напрямку правової теорії, в якому право засновується на суспільних потребах, якими визначається одночасно його сутність та зобов'язальний характер. Матеріальні джерела тут є правотворюючими, як правило, природними факторами, а формальні – лише засобами

«уловлювання» матеріальних джерел. Виходячи з такого діалектичного зв'язку єдності протилежностей, норми позитивного права встановлюються через формальні джерела, а обов'язковий характер позитивного права засновується не на тому, що воно походить від формальних джерел, а на його відповідності об'єктивному праву, що визначається суспільною потребою. Складовою соціологічної теорії є виявлення розбіжностей між правовою формою та соціальною реальністю. Якщо така відповідність відсутня і позитивна норма суперечить об'єктивному праву, то можна виявити порушення певного правового порядку. Якщо ж розбіжності охоплюють публічний порядок держави загалом або міжнародний порядок частково чи повністю, то це веде в першому випадку до революційних потрясінь, а в другому – до війни. У такій формі соціологічна теорія права, прихильником якої був В. М. Корецький, має певну спільність з концепцією права Гуго Гроція.

Можна навести висловлювання відомого західного теоретика права, більш знаного як юриста-міжнародника професора Колумбійського університету Вільяма Фрідмана. У своїй монографічній праці, яка витримала п'ять видань (у 1960-х роках), він звернув увагу на те, що «криза суспільства кидає виклики праву можливо більш відкрито, ніж в будь-якій галузі соціальної діяльності». Отже, можна зробити висновок, що недооцінка основ, притаманних праву, так саме як і професії юриста, може загрожувати суспільству соціальним вибухом. Водночас виявлення невідповідностей між соціальною дійсністю та правом дає можливість суспільству з'ясувати природу та характер небезпеки, яка загрожує йому, і вжити необхідних заходів для усунення існуючої суперечності.

Не можемо не сказати ще про один важливий, на мій погляд, момент, який також знайшов вираження в методології найважливіших міжнародно-правових категорій, представлених в даній Енциклопедії. Він безпосередньо стосується ролі та місця людини в сучасному світі та її спроможності пошуку наукової істини.

Ситуація, в якій опинилася сучасна людина, визначається тим, що вона все більше перетворюється на функцію, якщо вже не стала нею. Це цілком стосується й представників всіх без виключення наук. Діючи лише в якості функції, людина втрачає свою історичну особистість та психологічні властивості конкретної особи, яка в своєму бутті спирається на попередню історію, до якої вона належить в цивілізаційному вимірі, а також до світу в цілому. Діючи лише в якості функції і втрачаючи свою ідентичність, в якій вона раніше знаходила опору, що розумілася в поняттях закономірностей руху історії і могла зміцнювати свою свідомість в категоріях більш менш стабільного існування. Але в умовах втрати конкретного, власного «я» людина-функція стала підмінити наукові знання та пошук істини, природно, вже не в Бога, що констатував ще Ф. Ніцше, а саме, що Бога в західному суспільстві більше немає, в те, що самій людині по силам змінювати світ, незалежно від дійсності, яка, в силу нової парадигми життя, підлягає конструюванню відповідно до цілей і завдань, самостійно поставлених людиною. Стосовно цього Гете, сповнений похмурого передчуття, сказав: «Людство стане більш розумнішим та розсудливішим,

але не кращим, щасливішим та діяльнішим. Я передбачаю час, коли людство не буде більше радувати Бога, і він буде змушений знов все порушити для оновленого творіння». Здається, цей час порівняно давно вже настав і світ сьогодні переживає черговий його сплеск, а можливо й щось більше.

Результатом цього є формальний, спрощений підхід сучасної науки до розуміння буття людського існування. Він, звичайно, стосується й юридичної науки та її складової – міжнародного права. Таким прикладом, на мій погляд, може слугувати два багатотомних видання «Енциклопедія міжнародного права», підготовлених Інститутом Макса Планка в Німеччині. Безумовно, в ній представлений досконалий каталог міжнародно-правових категорій з високим рівнем їх детальної розробки та широким застосуванням юридичної техніки. Вражаючим є й авторський колектив, представлений в тому числі багатьма провідними європейськими фахівцями з міжнародного права. Однак, на моє переконання, її методологічна база досить бідна внаслідок того, що вона страждає формалізмом та соціальною спрощеністю дійсності, а іноді, здається, й відірваністю від неї. Порівнюючи в цьому плані концепцію Енциклопедії Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та її втілення в першому томі, то візьму на себе сміливість стверджувати, що, відрізняючись соціологічним підходом, в ній зроблена спроба показати дійсний стан міжнародних відносин та роль в них міжнародного права в небезпечний для всіх народів період існування реальної загрози зіткнення цивілізацій. Відповідно в Енциклопедії обґрунтовується парадигма міжнародно-правової поведінки держав, згідно з якою лише врахування інтересів різних цивілізацій на основі сучасного міжнародного права може бути найбільш надійною мірою попередження світової війни.

Колектив авторів Енциклопедії, звичайно, відкритий для критики, сподіваємося критики конструктивної, яка допоможе удосконалити нашу подальшу роботу з підготовки наступних двох її томів.

Дякую за увагу!